

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ТА ПОЛІТИЧНИЙ КЛАС: ВИЗНАЧЕННЯ, МОДЕЛІ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ

У статті наводяться визначення понять «політична еліта» та «політичний клас» сучасних провідних українських та російських дослідників; проаналізовано системи рекрутування еліти та основні підходи до виокремлення політичної еліти у загальній елітарній структурі суспільства.

L.Kochubey. Modern political elite and political class: determination, models and becoming features. The article deals with the modern leading Ukrainian and Russian researchers' determinations of concepts of «political elite» and «political class»; the systems of addition of elite and basic approaches to the selection of political elite in the general elite structure of society are analysed.

В останні десятиріччя у постсоціалістичних країнах спостерігаються кардинальні перетворення: формується нова економічна і політична системи, докорінно змінилася структура суспільства. На соціальній та політичній сценах з'явилися нові актори, які змусили суспільство «грати» за новими правилами. Колишня партійна номенклатура частково поступилася своїми позиціями. Змінилися механізми соціальної і політичної мобільності, стереотипи і доміанти поведінки політиків, а відповідно і вся система політичної стратифікації.

Розвиток теорії еліт на концептуальному рівні в сучасній політичній науці лише розпочинається. На сьогодні для дослідників існують ще досить серйозні проблеми методологічного характеру. Дослідження еліт потребує вивчення питань стратифікації сучасного суспільства, закономірностей політичної боротьби, особливостей і протиріч функціонування владних структур, політичного лідерства та конкретних політичних технологій.

Той, хто володіє владою, тим самим володіє і здатністю управляти суспільством, впливати на поведінку його членів. Незважаючи на те, що демократичні зміни на сучасному етапі спрямовані, перш за все, на те, щоб перебороти наявний соціальний розкол, фактор влади посідає чільне місце у формуванні та підтримці соціальної нерівності.

Структурування політичного простору відбувається внаслідок рішень, які приймаються, і механізмів розподілу матеріальних і символічних ресурсів, але також завдяки визнаним формам артикуляції інтересів, які застосовуються, і їх представництву в політичних інститутах. Особливої уваги заслуговує формування політичного класу, який за нетривалий період став одним із ключових суб'єктів владного домінування.

Як співвідносяться поняття «еліта» та «політичний клас» у сучасних розробках науковців?

На думку сучасних російських дослідників, «не правильно ототожнювати політичний клас з політичною елітою. Останнє поняття передбачає якісну оцінку складу і функцій політичного класу з погляду цілого ряду критеріїв — відповідність його цінностей загальнозначущим цінностям, здатність вирішення загальнозначущих проблем, зразковий спосіб життя тощо. Еліта для свого існування вимагає суспільного визнання, її зразки поведінки повинні не лише користуватися попитом у соціальних спільнот, але і слугувати їм підтримкою і опорою в скрутних ситуаціях. Таким чином, еліта — це не суто функціональне утворення, вона містить у собі потужну субстанціональну константу»¹.

Характер еліти визначається типом владних відносин, які склалися у суспільстві. Епоха тоталітаризму з цілковитим пануванням держави над суспільством, монопольним становищем правлячої партії у системі влади і відсутністю політичного та ідеологічного плюралізму сформувала особливий тип еліти — номенклатуру. Еліта тоталітарного суспільства злита з державою, а її представники не мають своїх, відмінних від державних, інтересів. Відхід від жорсткої моделі тоталітарного суспільства у 1960–1970-ті роки призвів до певних зрушень у структурі правлячого класу, окремі групи якого почали усвідомлювати та реалізовувати свої особисті цілі.

Сучасну еліту залежно від змісту, стилю політичної діяльності і механізмів її формування можна класифікувати наступним чином:

Перша. *Тоталітарна і авторитарна*. Вона є унітарною за якісним складом кадрів та ціннісними орієнтаціями, закритою за механізмами формування. Монопольною за ідеологічними установками і конфронтаційною за стратегією і тактикою ідейно-політичної боротьби. Для її представників характерні видимість ідеологічної єдності і кругова порука, практична ізольованість

від інших верств суспільства, кар'єризм. За правління такої еліти у суспільстві домінує єдиний спосіб мислення, заснований на єдиній ідеології, яку уряд насаджує в масах. Відсутні свобода висловлення думок, значний вплив має пропаганда та інші маніпулятивно-психологічні технології.

Друга. *Ліберальна*. Еліта демократичного поділу влади. Частіше за все унітарна за якісним складом кадрів і ціннісними їх перевагами, водночас — відкрита за формами і принципами формування з домінуючою ідеологічною концепцією. Вона помірно консервативна і помірно ліберальна, а її відмінною рисою є гнучкість. Їй притаманні перспективність і конструктивізм, ліберально-демократичні погляди, сміливість та самостійність.

Третя. *Домінантна*. Еліта плюралістична та мобільна за своїм кадровим складом, відкрита за механізмами рекрутування у свої ряди, домінантна за ідеологічними установками і консенсусна за формами і методами політичної діяльності. Така еліта характерна для перехідного періоду становлення відкритого демократичного суспільства.

Четверта. *Плюралістична*. Еліта з сильною законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Це еліта цивілізованої демократичної держави.

У нинішніх концепціях еліти розробляються ідеї *плюралізму* та *конкуренції еліт* за умов демократичного суспільства. Представники сучасної еліти розуміють необхідність врахування суспільних інтересів народу, наголошуючи при цьому, що виразником цих інтересів і їх гарантом виступає еліта: «демократія — це влада народу, але відповідальність за виживання демократії покладається на плечі еліти, еліта повинна правити, щоб влада народу вижила»².

Більшість політологів, які проводять емпіричні дослідження еліт, звертаються до *альтиметричного критерію*, який передбачає розуміння еліти у широкому сенсі, що включає не лише лідерів, які належать до вищого ешелону влади, але і тих політиків, які користуються впливом на місцях, а також активістів партій. У контексті такого підходу визначається «політична еліта» як ті особи, які обіймають посади, що передбачають вирішення питань загальнонаціонального рівня»³.

Деяка інша позиція російської дослідниці Л.Васильєвої: політична еліта — «це *конгломерат вищих політичних функціонерів*, це група людей, які володіють статусом елітності (внаслідок

таких якостей, як висока когнітивна структурованість мислення, варіативність поведінки і соціально-орієнтований характер установки), об'єднаних на основі певної ідейно-політичної платформи і здатних до інституалізації у політичній сфері тих імпульсів, які виходять від їх групи»⁴.

Ситуація в сучасному світі характеризується системною кризою демократії — найважливіші рішення в економічній та політичній сферах приймаються не обраними політиками, а чиновниками міжнародного рівня, керівництвом транснаціональних корпорацій, інформаційною елітою. Потім ці рішення нав'язуються більшості країн світу під гаслом безальтернативності⁵.

У «новій» еліті намітилися такі групи: інтелігенція; прихильники демократичних цінностей, люди, що постраждали від колишнього режиму; інтелектуали з партійної еліти, які, маючи доступ до ЗМІ, могли завдати відчутних ударів офіційній ідеології; демократично, по-реформаторськи, ринково орієнтовані представники господарської еліти; прагматики в усіх ланках владних і управлінських структур. Ядро нової політичної еліти склали представники двох останніх груп, тобто господарники і прагматики-керівники.

Еліти — це не лише статус, а спосіб генези. Ідея елітарності в сучасному, модерному, нетрадиційно-становому суспільстві нерозривна з процедурою та обставинами добору і відсіювання, іншими словами — конкуренції. А ті, в свою чергу, немислимі без прозорих і рівних для всіх правил гри. У корумпованому сучасному суспільстві про еліти говорити годі. Еліта гідна не лише пошани, але й наслідування. Авторитет еліти не вимушений, а визнаний. Еліта — в однині — може сформуватися лише довкола якоїсь *виразної ознаки*. Така ознака може змінюватися з перебігом історії, але її не може не бути. Такої ознаки бракує в Україні. В Україні є еліти за фактом, за номенклатурою, але не за походженням (під походженням розуміємо фахове становлення або непересічне обдарування).

Відповідно до сучасних визначень, «політична еліта — не лише сукупність людей, які посідають високі державні посади. Це стійка соціальна спільнота, що базується на глибоких внутрішніх зв'язках політиків, які до неї належать, що об'єднані спільними інтересами: володіння важелями реальної влади, прагнення зберегти на них свою монополію, відмежувати і не допустити до них інші групи, стабілізувати і зміцнити позиції кожного з її членів»⁶.

Правляча еліта. Владною елітою вважають тих, хто стоїть зверху державної ієрархії. Її представники наділені реальною владою, володіють відомим соціальним статусом, необхідною професійною підготовкою. Це не просто група вищих посадовців з певними діловими, політичними, моральними якостями, а органічна спільнота, головними ознаками якої є — влада, престиж, групове мислення, почуття належності до касты обраних. Деякі вчені вважають, що владна еліта у широкому розумінні складається із власне політичної еліти та навколоелітного оточення⁷.

Поняття «правляча еліта» включає на різних етапах розвитку суспільства різні визначення. Необхідно зауважити, що поняття «правляча еліта» та «владна еліта» не тотожні. Окрім владної еліти, існують ще й інші групи еліт, які беруть участь в управлінні державою. Отже, під «правлячою елітою» розуміємо групу людей, які посідають впливові позиції як у структурі влади, так і поза нею, які наділені формальними, офіційними повноваженнями або, не маючи їх, виробляють і приймають найбільш значущі для суспільства рішення у системі політичних відносин.

Різноманітні теорії еліт, як зарубіжні, так і вітчизняні, спільні у тому, що еліта може бути визначена як група осіб, що володіють високим ступенем соціального престижу і здатні впливати на рішення загальнонаціональних проблем. Правляча еліта має бути тією соціальною групою, яка посідає найбільш високі позиції в суспільстві, максимально володіє політичною владою і можливістю впливу на суспільство. Еліта, яка висувається класом, набуває певної автономії щодо цього класу і зазвичай сприймається як провідник не вузько класового, а «всезагального» інтересу⁸.

Еліта відображає волю панівного класу, виявляючи та реалізуючи її. Здійснюючи ці функції, еліта відіграє особливу роль у житті суспільства і набуває відносної самостійності стосовно свого класу. Для утримання своєї влади правлячий клас повинен продемонструвати свій інтерес як інтерес всього суспільства та відповідати своєму визначенню не лише як соціальної групи, яка відрізняється від інших критеріями доступу до суспільного багатства, влади, а й соціальним престижем.

У політичному суспільстві влада окремих індивідів є лише похідною від влади державної корпорації, до якої вони належать, а державні актори — тобто індивіди, які обрали політику своєю професією — завжди володіють владою тимчасово, до тих пір, поки вони обіймають свої посади. Вони володіють владою не тому,

що мають якісь особливі переваги порівняно з іншими людьми, а тому, що є частиною державної машини. Державна система винагороджує їх особливими повноваженнями і забезпечує гарантії панування. Безпосередньо самі політичні актори не володіють засобами управління і тому повністю залежать від державної корпорації. У них немає власності, окрім політичного капіталу, який є також атрибутом їх статусу. Кожний політичний актор, тимчасово володіючи політичним капіталом, намагається стати його власником, посилити свою владу. Тому іманентним прагненням еліти політичного суспільства є приватизація держави і наслідування статусу.

Про еліту говорять в однині (еліта) та у множині (еліти). Другий підхід називають *плюралістичним*, прихильники якого вважають, що у демократичних суспільствах існують як мінімум дві еліти — правляча і неправляча, і між ними відбувається постійна конкурентна боротьба, результат якої вирішується шляхом виборів. Важливою категорією елітології є поняття самоізоляції політичного класу і його зосередження на політичній боротьбі й реалізація своїх вузькопартійних, а подеколи й особистих інтересів. Важливою ознакою демократії є вибори, на яких електорат обирає між конкуруючими елітами.

«Еліта — це єдина правляча група суспільства. За такого розуміння вести мову про «не правлячу еліту» немає сенсу, оскільки, якщо еліта не править, значить, це не еліта»⁹. Звичайно, у правлячій групі можуть виникати антогоністичні опозиційні угруповання, клани, кліки та інші формальні чи неформальні утворення. Проте це не може змінити суті концепту еліти, що дає нам можливість зрозуміти, як здійснюється управління суспільством і політика загалом. Боротьба ж за владу на виборах відбувається не між двома елітами, а між елітою та активними групами політичного класу, що прагнуть увійти до еліти, або між частинами еліти за збереження своїх позицій чи їх перерозподіл.

Не зовсім коректно говорити про «еліти» як про групи, між якими відбувається боротьба за владу. Ці протиставлені групи, безумовно, існують, проте є не «елітами», а різними частинами єдиної правлячої еліти — тобто субелітами.

Еліта — це внутрішньо гомогенна, згуртована група, яка володіє самосвідомістю, яка зовсім не є об'єднанням ізольованих індивідів. Належність до еліти більше схожа на членство у ексклюзивному клубі, ніж на формальну ідентифікацію себе з абстракт-

ним класом. Наділяючи кожного члена політичного класу зоною компетенції, еліта змушена віддати йому і частину своїх владних повноважень. Відповідно, при *закритій еліті* влада диверсифікується і в різні періоди то більшою мірою концентрується на горі піраміди, то, навпаки, делегується все більшій кількості представників політичного класу.

Необхідно зазначити, що теоретичну дискусію з приводу виокремлення політичної еліти у загальній елітарній структурі суспільства ще не завершено. У науковій літературі, окрім концептуальних підходів, склалися три основні способи до процедури виділення політичної еліти із загальної структури еліти:

– *позиційний*: ступінь політичного впливу тієї чи іншої особи визначається позицією, що посідає особа у системі влади (члени урядів, парламентів тощо). Цей підхід є формальним через перебільшення ролі осіб, які володіють лише номінальною владою, та інгорування факту потенційного потужного впливу «тіньових» фігур; результатом цього підходу може бути помилка у визначенні реальної політичної ваги номінально рівнозначущих фігур;

– *репутаційний*: виявлення рейтингу політика за допомогою експертних оцінок (однак вірогідною є значна залежність дослідника від суб'єктивних думок експертів);

– *десизійний*, заснований переважно на аналізі того, як і ким приймаються стратегічні рішення (є найбільш точним і обґрунтованим, поширеним у сучасній літературі).

Ідеальна модель демократичного суспільства передбачає наявність багатьох каналів для вертикальної мобільності, в тому числі і для *рекрутування* в еліту. Тому еліта демократичних суспільств більш відкрита, ніж в інших суспільствах. Проте реалії доводять, що цей постулат нерідко виявляється міфом, оскільки конкуренція розгортається не між вільними незалежними кандидатами, а між лідерами домінуючих партій. Однак у будь-якому разі наявність альтернативних виборів робить процес інкорпорації більш прозорим і менш контрольованим бюрократією.

Еліта у процесі трансформації не залишалася однією і тією ж групою. Вона змінювалася: і структурно, і функціонально та ідеологічно. Ця швидка трансформація зумовлювала відсутність сформованої групової самосвідомості. Кожна частина еліти намагалася впливати на центри влади, які знаходилися у динаміці; кожна намагалася стати самостійним центром влади у сфері своїх, визначених законом повноважень.

Якісне оновлення української політичної еліти можливе, якщо існують дієві механізми відповідальності — Президента, депутатів, партій та уряду. Українська політика потребує якісного кадрового оновлення. На сьогодні поява власне української національної еліти буде залежати від формування демократичних інститутів громадянського суспільства.

Відоме й інше розуміння *відкритості еліти*. Закритість і відкритість можна трактувати під ракурсом дослідження рекрутації еліти. Закритістю у такому разі потрібно вважати еліту, яка формується виключно із представників нижчих страт політичного класу. У цьому випадку сходження у владній ієрархії відбувається поступово та існує спадковість у оновленні еліти. Проникнення нагору людей випадкових, тих, хто не пройшов управлінську школу держави, неможливе. Відкритістю, навпаки, буде називатися та еліта, рекрутація до якої дозволяє використовувати не-системні канали.

Значний вплив на соціальне представництво, якісний склад і результативність еліти здійснюють *системи рекрутування (відбору) еліт*. Такі системи визначають, хто, як та з кого здійснює відбір, які його порядок і критерії, яке коло селекторату (осіб, які здійснюють відбір) та мотиви його дії.

Політична наука розрізняє дві основні системи рекрутування еліт: антрепренерську систему та гільдії. Вибір тієї чи іншої системи зумовлений політичними традиціями, рівнем соціальної нерівності (шкалою стратифікації) тощо.

Антрепренерська система є більш відкритою і переважає у демократичних державах. Ця система орієнтується на творчий потенціал кандидата, індивідуальні якості претендентів на посаду. Процес відбору характеризується гострим протистоянням самих кандидатів.

Система *гільдій* (більш закрита і та, яка перетворюється у крайньому своєму вияві в номенклатурну) поширена в соціалістичних країнах, хоча елементи її трапляються також у Великій Британії, Японії та ін. У зазначеній системі при відборі вірогідних кандидатів акцент робиться на їх політичних та ідеологічних орієнтаціях, чіткому дотриманню правил та настанов організацій (партій, рухів, клубів), особистій відданості лідерам тощо. Ефективність відбору забезпечується високим рівнем його інституалізації, наявністю чисельних фільтрів, формальних вимог для заняття посади (вік, освіта, стаж роботи, попередня посада, партійність,

характеристика ділових та моральних якостей і т.д.). Відбір здійснюється закрито і вузьким колом селекторату. Конкуренції між кандидатами не передбачається. Одним із найтиповіших варіантів системи гільдій є номенклатурна система відбору.

Як механізми рекрутування еліти розглядають принципи висування новобранців до політичної еліти, які розрізняються залежно від типу суспільства та історичної епохи (майновий ценз, професійна компетентність, партійна належність, особиста відданість, старшинство чи вислуга років, протекціонізм, кровна спорідненість тощо).

До основних інституціональних каналів належать: державний апарат, органи місцевого самоврядування, політичні партії, армія, релігійні організації, система освіти. Домінування того чи іншого каналу зумовлено історичними традиціями політичного розвитку, особливостями політичної системи, специфікою політичного режиму тощо.

Система освіти практично у всіх регіонах світу є потужним каналом просування до вершин політичної ієрархії. У Франції та Великій Британії, наприклад, можна говорити про практичний збіг системи освіти та елітного рекрутування. Грандз еколь¹⁰ (вищі школи) — це тип привілейованих навчальних закладів, які готують кадри вищої кваліфікації у Франції, багато із яких отримують вищі державні та адміністративні посади. Еліти у Франції, таким чином, управляють за допомогою компетенції та знань. Подібні механізми діють у США (Гарвард, Принстон), у Великій Британії (Оксфорд, Кембрідж), у Японії діють проекти («Кордон всередині»), спрямовані на індивідуальний розвиток обдарованих дітей тощо. На підтвердження цього, учені стверджують, що для управління країною повинні бути добре підготовленими 2 відсотки населення. Якщо за спеціальними програмами навчати 10 відсотків відмінників, такий розвиток є можливим¹¹.

Нова система підготовки еліти повинна формувати у її представників такі особисті якості, як професіоналізм, патріотизм, інноваційну поведінку.

Однак варто зауважити, що не існує однозначної залежності між типом суспільства як системи (відкрите чи закрите) і типом елітної ротації: закритий характер суспільства не є автоматичним свідченням закритого характеру елітного рекрутування. Так, не зважаючи на вочевидь закритий характер радянського суспільства, характер процесів елітного рекрутування в ньому мав відкритий

характер у зв'язку з інтенсивною ротацією складу еліти за рахунок позаелітних верств. І навпаки: відкритий характер суспільства і плюралістичний характер елітної організації не є автоматичною гарантією відкритого характеру процесу елітного рекрутування.

Владну вертикаль сучасного суспільства можна уявити у вигляді трьохрівневої піраміди: вищий рівень — правляча еліта; на другому рівні — політичні групи, які здійснюють трансляцію рішень, які приймаються «нагорі»; основа піраміди — маса населення, що є об'єктом управління. Вже на початку ХХ ст. німецький вчений О.Шпенглер, характеризуючи розподіл влади у масовому суспільстві, зазначав: «Усе вирішується невеликою кількістю людей видатного розуму, чії імена, можливо, навіть і не належать до найбільш відомих, а величезна маса політиків другого рангу, риторів і трибунів, депутатів і журналістів, представників провінційних горизонтів тільки підтримують в нижчих верствах суспільства ілюзію самовизначення народу»¹².

Можливість зворотного впливу громадськості на «верхівку» піраміди визначається конкретними обставинами: особливостями політичної культури, історичними традиціями політичного розвитку, типом політичного режиму тощо.

Ступінь внутрішньої згуртованості еліти залежить від ступеня її соціальної та національної однорідності, домінуючих моделей рекрутування еліт, переважаючого стилю політичного лідерства тощо.

Щодо України, то вплив перехідної ситуації проявляється в тому, що значущість *ознак, за якими відбувається типологія еліт, є несталою*. На думку українських вчених, для дослідження вітчизняної еліти найбільш адекватним методом є аналіз професійних біографій¹³.

«Про еліту в тому старому, класичному розумінні: щодо існування і складу якої є консенсус, яка випромінює авторитет і його насправді має... Натомість сьогодні доречніше говорити про «еліти» у множині, «еліти галузевих компетентностей», «еліти кваліфікацій». Належність до еліт визначає не лише фахова кваліфікація їхніх представників, але й рівність правил гри. Доки існує корупція в системі кваліфікаційного становлення еліт, яка дає змогу некваліфікованим обійняти чільні позиції у відповідних галузях, існуватиме завада обдарованим та кваліфікованим ці позиції обійняти»¹⁴, — вважають сучасні українські дослідники.

Зміна політичної еліти або правлячого політичного класу — головний рецепт на майбутнє. На сьогодні виходимо з того, що саме

політичний клас (під яким розуміємо всіх тих, хто має відношення до управління державою і суспільством, включаючи опозицію), правляча еліта (авангардна частина тих, хто на цьому етапі реально володіє владою) повинні визначити і запропонувати суспільству магістральні вектори внутрішньої і зовнішньої політики, подати проект його національного розвитку, адекватний викликам сучасності¹⁵.

Говорячи про виклики сучасності, які існують перед Україною на сьогодні, можна констатувати, що політичним класом (який нині лише формується) вони не вирішені. Україна на роздоріжжі через внутрішню слабкість та чвари і не здатна вирішувати сучасні проблеми. Влада має бути налаштована на конкретну мету.

Сучасне трактування поняття «політичний клас», яке відносно недавно ввійшло до наукового обігу в політичній науці подає професор *Ф.Рудич*, який одним з перших почав розробляти цю проблему в Україні: «Політичний клас являє собою вищі соціальні прошарки, які володіють атрибутами впливу, зосередили в своїх руках реальну владу або прагнуть до неї в основних (ідеологічній, політичній, економічній, зовнішньополітичній) сферах життєдіяльності держави. Це депутатський корпус парламенту, адміністративно-управлінська еліта, еліта судової влади, дипломатична і військова еліта, лідери політичних партій, громадських рухів, керівники впливових політологічних центрів, фондів, політичні технологи, політичні журналісти і коментатори»¹⁶.

Особлива роль у діяльності політичного класу належить політичному лідеру.

Ми не ставили за мету співвіднести поняття політичного класу, політичної еліти з феноменом політичного лідерства. Це є окремою темою для ґрунтового дослідження. Однак необхідно зазначити, що у лідерства є свої складові успіху і свої межі можливого зростання, які правлячий клас має відчутти. Коли ж у наявного правлячого класу присутнє вузьке мислення та наявність певних матеріальних інтересів, які не збігаються з національними, і якщо у такої групи людей у руках влада, боротися з ними нелегко. «Розпізнати тенденцію згасання енергії лідерства і блокувати її — завдання здорової частини правлячого класу. Якщо, звичайно, залишається до того часу здорова частина еліти, що має вплив на політику і є здатною до адекватних дій»¹⁷.

Історичний досвід доводить: щоб не згасли лідерські якості, перед державою та суспільством мають бути поставлені вагомі,

реальні цілі, що не перевищують можливості суспільства. Нинішні лідери, які сформувалися наприкінці ХХ ст., роблять ставку на економіку і фінансовий менеджмент. У ХХІ ст. до перших двох додався ще один — інформаційні технології. У подальшому до перерахованих факторів приєднається інтернаціоналізація світової економіки.

Є значна кількість визначень членів політичного класу: політичні суб'єкти, агенти політики, еліта, довірені особи тощо. «Політик — це представник»¹⁸, — наголошують російські дослідники. Довіра соціальної спільноти «своєму» представнику є тим вихідним політичним капіталом, який і є засобом структурування суб'єктів політичного класу.

Провідний російський фахівець із дослідження політичної еліти та політичного класу — О.Гаман-Голутвіна, аналізуючи *політичний клас*, зазначає: «Політичний клас включає в себе коло осіб, які здійснюють політичні та управлінські функції, у першу чергу, на основі отриманого ними мандату довіри від виборців. Сюди входять депутати всіх рівнів, а також корпус вищих державних службовців федерального і регіонального рівня, керівництво та штатні служби політичних партій та інших суспільно-політичних організацій»¹⁹.

На думку українського вченого *О.Крюкова*, «політичний клас — це група, яка об'єднує тих, хто безпосередньо здійснює політичні та урядові функції. Правлячий клас перебуває між елітою та політичним класом. Це привілейовані елементи, які не виконують власне політичних функцій через власну фінансово-економічну могутність, моральний авторитет у суспільстві, але здійснюють вплив на тих, хто править, і тих, ким правлять. Між ними точиться боротьба, яка не дозволяє їм злитися в монолітну еліту. У цьому плані виявляється різниця між демократичним і тоталітарним режимами: обидва мають правлячий клас (меншість, яка при владі), але можливість його контролю з боку політичного класу (визначних впливових людей суспільства) є тільки в демократичному суспільстві»²⁰.

В англійській мові застосовуються три терміни для означення політичного класу: *ruling class* (правлячий), *power class* (владарюючий), *governing class* (управляючий). В українській мові терміни «правлячий» і «управляючий» не тотожні і мають різне смислове навантаження. Коли йдеться про правлячий клас, мається на увазі, що членам цього класу належить влада. Називаючи цей

клас, тим, хто управляє, підкреслюють, що люди, які займаються управлінням, не обов'язково мають владу, яка може належати і комусь іншому. Співвідношення між поняттями «правлячий» та «управляючий» клас подібне до співвідношення термінів «власник» і «менеджер»: перші є реальними володарями, які можуть, проте, залишатися і за кулісами процесу. Другі не є власниками і, здійснюючи функції управління і контролю, діють за довіреністю власників.

При політичній стратифікації суспільства мова йде про клас, який володіє владою — політичний клас, та про клас, який не має влади, який у класичній елітології дістав назву маса, народ чи народний клас. Інколи ці класи називають правителі та ті, якими управляють. «Правлячий клас — це і є політичний клас, оскільки в його руках знаходиться влада»²¹.

Основним критерієм віднесення того чи іншого суб'єкта до політичного класу є ступінь впливу на політичні рішення.

Щодо структури політичного класу. Необхідно зазначити, у політичному просторі діють актори, які володіють політичним капіталом і знаходяться всередині державної корпорації, є її інсайдерами. Ці актори і становлять політичний клас. До нього входять люди, які займаються політикою професійно. Політичний клас є правлячим, оскільки він присвятив себе управлінню і розпоряджається ресурсами влади.

Політичний клас неоднорідний: всередині себе він має групи, які розрізняються функціями, характером діяльності, обсягом владних повноважень, способами рекрутації тощо. Його структура залежить від існуючої політичної системи. Серед «інститутів» влади у сучасному суспільстві три посідають домінантне значення: політичний, економічний та воєнний.

Державна посада, таким чином, є елементарною часточкою функціонування матриці держави. Політичний клас інституціоналізований в системі державних посад: бюрократії — чиновників, що призначаються; електократії — чиновників, які обираються, та легіслократії²².

Еліта — це вища страта політичного класу, це група, яка володіє максимумом влади. Еліта не лише формує та змінює політичну систему суспільства, але і розпоряджається державною машиною, і у цьому сенсі є власником держави.

«Політична еліта — це правляча група суспільства, що є верхньою стратою політичного класу. Еліта знаходиться на горі

державної піраміди, контролюючи основні, стратегічні ресурси влади, приймаючи рішення загальнодержавного рівня. Еліта не лише править суспільством, але й управляє політичним класом, а також створює такі форми організації держави, за яких її позиції є ексклюзивними. Політичний клас формує еліту і водночас є джерелом її поповнення»²³.

Які особливості формування політичної еліти (як вершини правлячого класу) існують в Україні?

– зміна виборчої системи — пропорційна виборча система, до якої такий тривалий час йшла Україна, але із впровадженням системи відкритих списків на вибори до парламенту (можливо, мажоритарна система) — питання, яке неодноразово порушується в українському суспільстві;

– нові партії, а не політтехнологічні проекти — це шлях до зміни еліти. Існує суспільний попит на новий формат політичних партій: побудова знизу, без акціонерів і вождя;

– принцип зміни поколінь повинен бути основним в українській політиці. Це не означає привести в систему влади лише молодих, це означає привести кращих, з новими ідеями, новими підходами, професійно підготовлених, з новим баченням (корисним є досвід вирошування еліт у провідних європейських країнах);

– еліта повинна прийти через формування нових політичних сил, які будуть не харизматичним клубом для одного лідера (не зважаючи на те, що українці тяжіють до персоніфікованого вибору). В умовах справжньої внутрішньої демократії та конкуренції вони будуть доводити свою важливість та можливість проводити зміни і вести за собою людей, мати стратегічну мету і волю до її здійснення і при цьому нести правову та моральну відповідальність за стан справ у державі.

Підкреслимо. Однією із провідних тенденцій сучасної політичної науки є розуміння політичної еліти як політичного авангарду правлячого класу. Політична еліта — це досить самостійна, найвища, відносно привілейована частина суспільства, наділена непересічними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у прийнятті та здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Політичний клас унаслідок свого статусу — це співтовариство представників, яким делегували свої повноваження члени різних соціальних груп. У цьому аспекті політики не самостійні, вони

є символами своїх співтовариств. Політики управляють процесами створення суспільних систем розподілу матеріальних і символічних ресурсів.

Можна визначити такі *особливості становлення політичного класу в Україні*:

Перша. Перед політичним класом, який прийшов на зміну партійно-бюрократичній номенклатурі, постали надзвичайно складні проблеми. Політична еліта сучасної України зберегла наслідування щодо політичної еліти попереднього періоду, що проявляється не лише в тому, що при владі знаходиться багато представників радянської партійно-управлінської еліти, але і в тому, що наявними є багато політичних традицій минулого: схильність до патронажно-клієнтелістських стосунків, злиття влади і приватної власності, збереження персоніфікації влади (що бере початок у минулі століття) та ототожнення влади з конкретною людиною. Це призводить до концентрації влади в руках Глави держави.

Друга. Попередня особливість, а також недостатній професіоналізм і відповідальність політичного класу зумовили досить низький рівень суспільної підтримки його діяльності. Навіть політичні сили, що приходили до влади на хвилі «народної популярності», доволі швидко втрачали «кредит довіри». Розмивання як поняття, так і складу нового українського політичного класу, який нині конкурує лише за матеріальні та політичні ресурси, позбавляє Україну майбутнього, тому що такий політичний клас турбує лише власне майбутнє, а не майбутнє країни. Звідси й хвороба «оманливої демократії», що виникає у суспільстві, коли політичний клас не виконує своїх суспільних обов'язків.

Третя. Значною проблемою стало поглиблення відчуженості між політичним класом, перш за все тією його частиною, що є при владі, і широкими верствами населення. Досить поширеними стали прояви апатії та недовіри громадян до діяльності владних структур.

Четверта. Дедалі актуальнішою стає проблема запровадження механізмів (нормативно-правових, організаційних та інших), які б забезпечували ефективно й відповідально виконання політичним класом своїх функцій, перш за все щодо продукування й реалізації державної політики, створення сприятливих умов для подальших суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень.

П'ята. На порядку денному щораз гостріше постає питання оновлення політичного класу, зміни тієї генерації, що була

зорієнтована на початкову стадію створення держави і ринкових реформ і багато в чому базувалася на використанні недоліків державної й економічної систем перехідного періоду²⁴. Має бути відкритість еліти для найбільш талановитих представників усіх соціальних верств та постійний зворотний вплив мас на еліту. Для цього необхідне виховання еліти, гласність, відсутність монополії будь-якої соціальної групи на ЗМІ, політичний плюралізм, вільна конкуренція потенційної еліти, наявна опозиція.

Серед факторів згуртування функціонуючої еліти України домінує орієнтація на сильного лідера, який формує навколо себе команду особисто відданих соратників, а також галузевий і регіональний фактор згуртування еліти. Серед механізмів рекрутування еліти зберігається домінуюча роль належності до «команди», потрібні зв'язки, патронаж. Політична еліта — це субелітна група, у функції якої входить безпосереднє управління політичним процесом. Важлива функція еліти — вироблення стратегічних рішень і забезпечення трансляції прийнятих рішень на рівень масової свідомості та поведінки.

Ми маємо перехідну еліту. Говорити про те, що в Україні вже сформована еліта, особливо на рівні державних менеджерів чи політичних діячів, зарано. Скоріш за все ми маємо квазіеліту, котрій притаманно багато ознак номенклатури. Необхідно згадати, що номенклатура, на відміну від еліти, виокремлює людей лише за критерієм посад, які вони обіймають. А еліта — це ще й моральний авторитет, і авторитет у суспільстві, це люди, до думки яких дослухаються, люди, які мають неформальний вплив на соціум.

На нашу думку, політична еліта включає осіб, що приймають стратегічно важливі рішення загальнонаціонального масштабу. Еліта — це соціальна спільнота (хоча і гетерогенна), об'єднана близькістю установок, стереотипів і норм поведінки, що володіє єдністю — почасти відносною — цінностей, які поділяє. При цьому стандарти поведінки, реальні та ті, що декларуються, можуть суттєво відрізнятись.

---

¹ Амелин В.Н., Пинчук К.М. Социальные трансформации и формирование политического класса в России // Мир России. — 2001. — №4. — С. 108.

² Цит. за: Теория политики: Учеб. пос. / Под. ред. Б.А.Исаева. — СПб.: Питер, 2008. — С. 84.

³ Крыштановская О. Трансформация старой номенклатуры в новую российскую элиту // Обществ. науки и современность. — 1995. — №1. — С. 51.

⁴ Васильева Л.Н. Теория элит (синергетический подход) // XXI століття: альтернативи розвитку суспільства. Третя світова теорія: Мат-ли четвертої міжнар. наук.-теорет. конф. — К., 2005. — Ч. I. — С. 239.

⁵ Шашкин П. Суверенная демократия в контурах нового мирового порядка // Полит. класс. — 2007. — №6(30). — С. 64.

⁶ Теория политики: Учеб. пос. / Под. ред. Б.А.Исаева. — СПб.: Питер, 2008. — С. 76.

⁷ Див.: Охотский Е.В. Политическая элита и российская действительность. — М., 1996. — С. 24.

⁸ Див.: Ашин Г.К., Понеделков А.В., Игнатов В.Г., Старостин А.М. Основы политической элитологии: Учеб. пособ. — М., 1999. — С. 139–141.

⁹ Крыштановская О. Анатомия российской элиты. — М.: Захаров, 2005. — С. 74.

¹⁰ Желтов В.В. Теория власти: Учеб. пособ. — М.: Флинта: МПСИ, 2008. — С. 425.

¹¹ Вареник Н. Это непредсказуемое завтра // Зеркало недели. — 2006. — № 42. — 4 ноября. — С. 12.

¹² Цит. за: Политология: Учебник / Под. общ. ред. В.С. Комаровского. — М.: Изд-во РАГС, 2006. — С. 385.

¹³ Пилипенко В.Є., Привалов Ю.О., Ніколаєвський В.М. Владна еліта у контексті суспільного розвитку. — К.: ПЦ «Філіант», 2008. — С. 20.

¹⁴ Прохасько Ю. Неповнолітні еліти // Незалежний культурологічний часопис. — 2006. — №45.

¹⁵ Рудич Ф. Экзамен на зрелость: политический класс современной Украины много ещё должен своей стране // Киевский телеграфЪ. — 2008. — 7–13 ноября. — С. 16.

¹⁶ Рудич Ф. Політичний клас в сучасній Україні: методологічний контекст // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2009. — Вип. 16. — С. 6–7.

¹⁷ Шапталов Б.Н. Феномен государственного лидерства: экспансия в мировой истории. — М.: Крафт+, 2008. — С. 636.

¹⁸ Амелин В.Н., Пинчук К.М. Социальные трансформации и формирование политического класса в России — С. 99.

¹⁹ Пугоев А.М. Роль и место региональной политической элиты в современном политическом процессе России // Актуальные проблемы политики и политологии в России: Сб. науч.ст. / Под общ.ред. Шаброва О.Ф. — М.: Изд-во РАГС, 2007. — С. 158.

²⁰ Крюков О.І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: Монографія. — К.: Вид-во НАДУ, 2006. — С. 21.

²¹ Крыштановская О. Анатомия российской элиты. — М.: Захаров, 2005. — С. 42.

²² Там же. — С. 54.

²³ Там же. — С. 73.

²⁴ Див.: Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / За заг. ред. В.Бакірова, М.Сазонова. — Х.: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2008. — С. 456–457.